

Болгарія та Югославія у міжвоєнний період

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Створіть логічні пари: Бессарабія, Польща, Бела Кун, Т. Масарик, Румунія, Чехословаччина, Юзеф Пілсудський, Угорщина.

1. Політична нестабільність Болгарії. Вступивши в жовтні 1915 р. у війну на боці австро-німецького блоку, Болгарія 1918 р. повністю вичерпала свої людські та економічні ресурси. Болгарія першою з країн Четверного союзу вийшла з війни, а цар Фердинанд зрікся престолу на користь свого 24-річного сина, якого проголосили царем під ім'ям Борис III. Сам же Фердинанд утік до Німеччини. Становище уряду залишалося хистким. У країні зростав вплив лівих партій, головню Болгарського хліборобського народного союзу (БХНС), які висували вимоги проведення реформ. Значно активізувалася партія «тісних» соціалістів, але її курс на збройне повстання й вимоги встановлення радянської соціалістичної республіки не були підтримані селянством. «Тіснацтво» фактично становило собою різновид більшовизму на болгарському ґрунті.

• **Александр Стамболійський.**

Після виборів до Народних зборів у серпні 1919 р. лідер БХНС Александр Стамболійський сформував новий уряд разом з представниками народної та прогресивно-ліберальної партій. Діяльність уряду Стамболійського розпочалася в складній внутрішній та міжнародній ситуації. 27 листопада 1919 р. держави Антанти підписали в Нейї-сюр-Сен (поблизу Парижа) мирний договір з Болгарією (Нейїський договір), за яким Болгарія була відрізана від Егейського моря і втратила значну частину своєї території. Найтяжчою для Болгарії була, ясна річ, втрата Македонії, відданої Сербії ще за Бухарестським договором 1913 р., трохи збільшеної за договором Нейї.

За Нейїським договором, Болгарії заборонялося мати армію чисельністю понад 20 тис. вояків, авіацію, військово-морський флот тощо. Упродовж 37 років країна повинна була сплатити 2250 млн золотих франків репарацій. Через два дні після підписання договору в Софії відбулася масова демонстрація проти його грабіжницьких умов, зростання податків, дорожнечі. 27 грудня 1919 р. почали страйкувати залізничники й робітники зв'язку, а 29 грудня розпочався загальний політичний страйк. Народні збори ухвалили закон про покарання винуватців національної катастрофи, було віддано до суду кількох міністрів колишніх кабінетів.

Після поразки страйку залізничників Стамболійський вирішив сформувати однопартійний уряд БХНС. Виникла ситуація, коли селянська партія перетворилася на одноосібно правлячу політичну силу.

Реформи уряду Стамболійського:

- прийняття закону про загальну трудову повинність для всіх громадян;
- відчуження на користь держави земельних володінь площею понад 30 га та їх розподіл між безземельними та малоземельними селянами;
- зосередження в руках держави торгівлі зерном, прогресивно-прибуткове оподаткування, податок на прибутки товариств (банків, торговельних, промислових та інших підприємств).

Чимало реформ Стамболійського не було реалізовано, але уряд набув широкої популярності. За короткий час чисельність БХНС зросла до 150 тис. членів.

Навесні 1922 р. сформувалася «Народна змова» - невелика організація, що об'єднала групу правих елементів болгарського суспільства, які поставили за мету повалення уряду БХНС і встановлення авторитарного режиму. Завдяки зусиллям «Народної змови» влітку 1922 р. три провідні праві партії організували «Конституційний блок», який проголосив метою відновлення «зневажених конституційних прав і свобод». Вони знайшли собі підтримку у Військовій лізі, що була створена 1919 р. та об'єднала невдоволених своїм матеріальним і суспільним становищем офіцерів, яких звільнили зі служби за умовами Нейїського договору. На чолі Військової ліги стояв генерал І. Вилков, якого підтримував цар Борис III. Фактично він виконував функції головнокомандувача болгарської армії.

Цар, залишаючись осторонь, уміло спрямовував дії супротивників уряду БХНС. Вважаючи ситуацію сприятливою для здійснення перевороту, керівництво «Народної змови» та Військової ліги, яким таємно диригував Борис III, у ніч проти 9 червня 1923 р. вчинило державний заколот. Міністрів і депутатів БХНС заарештували змовники, а А. Стамболійського, який намагався організувати опір, по-звірячому вбили. Народне протистояння змові було придушене.

Унаслідок перевороту владу захопив уряд на чолі з одним із лідерів «Народної змови» Александром Цанковим. Новий режим мав характер військової диктатури.

• Александр Цанков

Репресії та переслідування були спрямовані проти БХНС, Болгарської комуністичної партії (БКП) та інших лівих партій.

У відповідь на встановлення реакційного режиму ліві сили вирішили підняти повстання. Повстання було недостатньо підготовлене й спиралося великою мірою на ентузіазм і рішучість народу вести боротьбу проти влади. Перші збройні бої почалися 13 вересня під Казанликом, а 19 вересня спалахнуло повстання в Південній Болгарії, у Старозагорському окрузі. Масового характеру набуло повстання в Північно-Західній Болгарії. У ніч проти 23 вересня повстанці спромоглися захопити м. Фердинанд (нині Михайловград) і низку інших населених пунктів. Кілька днів точилися запеклі бої проти урядових військ, але 27 вересня повстанці мусили залишити Фердинанд, а з тим відступити за кордон. У Софії, де влада заарештувала деяких керівників компартії, повстання не відбулося.

Уряд Цанкова вдався до небаченого терору проти лідерів та прихильників лівиці. У 1926 р. Александр Цанков пішов у відставку, а в його крісло сів Андрей Ляпчев, який був прихильником поміркованої політики. За його правління було оголошено амністію прихильникам лівих партій, з підпілля вийшла комуністична партія, щоправда, їй довелося змінити назву: тепер вона називалася Болгарська робітничка партія.

У 1931 р. відбулися парламентські вибори, на яких переміг «Народний блок» - коаліція демократів, частини БСНС, радикалів та націонал-лібералів. Він гарантував дотримання конституції, політичних та громадянських прав. У країні тривав процес демократизації. Проте вже в 1933 р. на політичній сцені заявили про себе партії, зокрема, профашистського гатунку, невдоволені керівництвом «Народного блоку». Вони ждали повернення Болгарії забраних територій. Останнім сприяв і один зовнішньополітичний чинник — у 1934 р. чотири сусідні з Болгарією країни утворили так звану Балканську антанту. У разі конфлікту з Болгарією вони зобов'язувалися надати одна одній військову допомогу. Це було добрим підґрунтям для приходу до влади реваншистських сил. Останні в ніч з 18 на 19 травня 1934 р. без особливих труднощів здійснили державний заколот. Уряд очолив Кімон Георгієв — один з лідерів «Ланки» — невеликої організації, пов'язаної з Військовою лігою. Громадськість схильно сприйняла новину про зміну влади. Болгари сподівалися, що новий кабінет зліквідує політичний хаос та доб'ється громадянського миру.

Особливості діяльності уряду Кімона Георгієва:

- розпуск парламенту — Народних Зборів;
- заборона діяльності всіх політичних партій та конфіскація їх майна;
- скасування органів місцевого самоврядування;
- здійснення адміністративної централізації (із 16 округів було засновано 7 областей, якими керували призначені урядом директори);
- монополізація торгівлі сіллю, тютюном, спиртом та нафтою.

2. Установлення королівської диктатури. Поступово кабінет Кімона Георгієва досяг повного контролю і над зовнішньою політикою Болгарії, яка досі була прерогативою царя. Це викликало конфлікт з монархом. Цареві Борису III вдалося розколоти Військовий союз, який був основою режиму. Внаслідок цього на початку 1935 р. прем'єр Кімон Георгієв подав у відставку й режим заколотників перестав існувати. Щоправда, він підготував добрий ґрунт для одноосібного управління монарха, який почав розмішувати на вищих посадах виконавчої влади «своїх людей».

Під кінець 1935 р. цар Борис III зосередив усю повноту влади у своїх руках. Треба відзначити, що більшість болгарського суспільства сприймала одноосібну владу царя схвально, бо авторитарні наміри монарха мали гарантувати державну стабільність. **Цьому було кілька причин:**

- після світової економічної кризи в Болгарії настало певне господарське пожвавлення. Уряд форсував індустріалізацію, контролював транспорт та банківську справу, захищав вітчизняного товаровиробника. Зростали обсяги зовнішньої торгівлі;
- соціальна політика розширювала суспільну базу режиму, тим паче, що держава повністю контролювала пресу та громадську діяльність. Тому не дивно, що парламентські вибори 1938 р. сприяли розвитку безпартійного монархічного режиму;
- гнучка політика монарха та уряду в економіці та культурі також сприяли перетворенню Болгарії на зону стабільності в Південно-Східній Європі саме напередодні Другої світової війни.

3. Королівство Сербів, Хорватів і Словенців. Держава Югославія (таку на зву королівство дістало 1929 р.) утворилася 1918 р. внаслідок об'єднання кількох південнослов'янських земель. Серед них були як незалежні держави — Сербія, Чорногорія, так і землі, що входили до складу Австро-Угорщини, — Хорватія, Боснія та Герцеговина, Словенія, Далмація, частина Македонії. Населення новоутвореної держави складало 14 млн. На цій розширеній території проживали чималі національні громади угорців, німців, албанців, турків, румунів.

Нова держава була конституційною монархією на чолі із сербською королівською династією Карагеоргієвичів. В уряді королівства чільні посади належали сербським політикам, декілька міністерських портфелів віддали тим хорватам і словенцям, котрі були прибічниками централізації. Важливу роль відігравали королівський двір і владолюбний регент Александр, який керував державою замість перестарілого короля Петра Карагеоргієвича.

В економічному аспекті найбільш розвиненими регіонами були Словенія і Хорватія, яких не влаштовувала відсутність реальної влади в новій державі. До того ж Хорватія традиційно орієнтувалася на Німеччину, Словенія — на Австрію, Сербія — на Росію, а Боснія — на мусульманські країни. Ця орієнтація склалася історично й продовжувала зберігатися в майбутньому. Найгострішими були релігійні суперечності, що пояснювалися належністю народів королівства до різних віросповідань: православного (серби і чорногорці), католицького (хорвати, словенці), мусульманського (серби Боснії, які сповідували іслам). У країні виникла взаємна релігійна нетерпимість народів.

РОЗВИВАЄМО КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ

Поясніть, чи вважаєте ви релігійну нетерпимість неодмінним атрибутом багатонаціональних держав. Чому? Свою точку зору аргументуйте. Які, на вашу думку, існують шляхи подолання подібних проблем? Запропонуйте своє вирішення.

Утворення нової держави на карті Європи було прогресивним явищем. Але до існуючих сторіччями суперечностей і проблем додалися нові, що призвели до трагічної розв'язки наприкінці XX ст.

4. Видовданська конституція 1921 р. У листопаді 1920 р. в країні відбулися вибори до Установчих зборів, на яких перемогу одержали сербські політичні партії, що виступали на захист політики централізації держа ви. 28 червня 1921 р., на день св.

Вида (сербською Видов дан, у річницю битви на Косовому Полі 1389 р.), Установчі збори прийняли конституцію, що дістала назву Видовданської. «Сербо-хорвато-словенська держава, — проголошувалося в ст. 1 конституції, — є конституційною, парламентською і спадковою монархією». Королю, особа якого проголошувалася недоторканною, конституція надавала великі права: спільно зі скупщиною він здійснював законодавчу владу, а через Раду міністрів — виконавчу. Королю належало право проведення зовнішніх відносин, він був верховним головнокомандувачем збройних сил.

Державу переділили на 33 жупанії (губернаторства) на чолі з жупанами, що призначалися королем. Конституція закріпила унітарний державний устрій і визнала наявність у країні єдиного сербо-хорвато-словенського народу. Депутат Народної скупщини був зобов'язаний говорити й писати «сербо-хорвато-словенською державною мовою». Особи, які не належали до «сербо-хорвато-словенської національності», повинні були прожити на території Королівства не менше 10 років, щоб дістати право стати депутатами. Прийняттям Видовданської конституції завершилося формування Югославської держави. Конституція містила положення про демократичні свободи й громадянські права, рівність усіх громадян перед законом.

5. Проголошення Югославії. 6 січня 1929 р. Олександр опублікував маніфест, згідно з яким у країні ліквідовувалась парламентська монархія, скасовувалась Видовданська конституція, розпускалась Народна скупщина і всі партії та організації, які проводили антидержавну політику. Король брав усю повноту влади у свої руки. У жовтні 1929 р. держава дістала назву Королівство Югославія.

Одночасно було проведено й адміністративну реформу, за якою країна поділялась на 9 банів і один столичний округ так, щоб у банах сербське населення було домінуючим. Старі етнічні кордони були ліквідовані. Бани призначались королем і підпорядковувались тільки йому.

У 1930 р. Югославію охопила економічна криза. Промислове виробництво скоротилось на половину, а ціни на сільськогосподарську продукцію - удвічі. Крім того, загострились протиріччя у суспільстві. Боротьба за права хорватів, мусульман, словенців набрала інтернаціонального характеру. Хорватські усташі (місцеві нацисти) на чолі з Анте Павеличем, що знайшли підтримку Італії, а згодом і Німеччини, вдалися до терористичних актів.

У жовтні 1934 р. король прибув до французького міста Марселя, де мала відбутися зустріч з міністром іноземних справ Франції Барту — таким же, як і сам король, послідовним прибічником створення антинацистської системи міжнародної колективної безпеки. Незважаючи на повідомлення про можливість теракту, їм надали відкритий, неброньований автомобіль, і фактично відсторонили від участі у поїздки по місту особисту охорону короля.

Унаслідок скоєного по дорозі нападу, короля було вбито, а пораненому у руку Барту надали настільки некваліфіковану медичну допомогу, що він невдовзі помер від втрати крові. Вбивцею виявився болгарин Величко Георгієв, член македонської нацистської терористичної організації. Убивством двох найбільших прихильників політики колективної безпеки Німеччина домоглася своїх цілей чужими руками. Останніми словами короля були: «Бережіть Югославію!».

У зовнішній політиці Югославія дотримувалась союзу з Францією і була членом Малої Антанти і Балканської Антанти (воєнно-політичний союз із Грецією, Румунією і Туреччиною). Найбільш напруженими були відносини з Італією і Болгарією. Після

смерті Олександра королем став його син Петр II (11 років), а регентом — принц Павел. У 1935 р. уряд очолив М. Стоядінович. Він намагався подолати кризу в національних відносинах. Розуміючи, що для приборкання хорватських сепаратистів потрібно позбавити їх зовнішньої підтримки, він уклав конкордат з Ватиканом, за яким католицька церква (хорвати-католики) отримувала ряд привілеїв. Це призвело до конфлікту між урядом і православною церквою.

Король Олександр та Луї Барту за кілька хвилин до замаху.

- Момент замаху. Вбивця стріляє в міністра і короля з підніжки автомобіля.

**Проаналізуйте наведену інформацію та ілюстративний матеріал до неї.
Висловіть свою думку, наскільки великими були шанси успішної реалізації
замаху без допомоги «п'ятої колони» у спецслужбах Марселя.**

У 1937 р. Стоядінович уклав договір з Болгарією та Італією. За договором, Італія припиняла підтримку усташів, Югославія визнавала окупацію Ефіопії і аншлюс Австрії, а після розчленування Чехословаччини заявила про припинення існування Малої Антанти. Але вирішити хорватські питання так і не вдалось. Тоді король надав право формувати уряд Д. Цветковичу (лютий 1939 р.).

26 серпня 1939 р. новий глава уряду підписав угоду з лідером хорватського руху В. Мачеком про створення Хорватської самостійної адміністративної одиниці. Пронімецька політика Цветковича призвела до приєднання до Троїстого пакту; Югославія стала союзницею Німеччини, Італії та Японії. Це спричинило вибух невдоволення серед народних мас. Частина офіцера і правлячих кіл у ніч проти 27 березня 1941 р. вчинила державний переворот. До влади прийшов уряд на чолі з Д. Симовичем. Це був проанглійський державний військовий переворот, підтриманий демократичною опозицією.

Бліц-обговорення

Спробуйте дати оцінку політичним крокам Д. Симовича. Як би діяли на його місці ви?

ЦЕ ВАРТО ЗНАТИ

Душан Симович був начальником Генерального штабу Югославії. У січні 1940 р. через незгоду із здійснюваним владою військовим співробітництвом з Німеччиною був відправлений у відставку. Здійснивши переворот, він з одностороннім усунув від керівництва країною князя регента Павла, замінивши його 17-річним Петром II. Сам Симович обійняв посади прем'єр-міністра і начальника Генштабу. У відповідь Гітлер розпочав вторгнення в Югославію. У квітні 1941 р. Симович змушений був залишити країну й повернувся до неї лише після війни.

6. Становище національних меншин і міжнаціональні відносини у країнах регіону. Крім соціально-економічних проблем, ключовою для деяких держав регіону залишалася національна проблема. Попри низку наданих конституцією Чехословаччини прав, національні меншини країни не почували себе рівноправними з панівною чеською нацією. Основою цього нерівноправ'я було те, що провідні позиції в економіці посідала чеська буржуазія. У Словаччині політика «чехословакізму», відмова правлячих кіл республіки визнати словаків як самостійну націю, а також централізаторські заходи Праги викликали невдоволення словацького населення.

• Судетські німкені вітають гітлерівських вояків.

Найгострішою національною проблемою Чехословаччини була судетська. Судетська область була приєднана до Чехословаччини за Версальським договором, більшість її населення становили етнічні німці. Після приходу в Німеччині до влади нацистів на чолі з Гітлером питання судетських німців значно актуалізувалось та стало предметом гострої конфронтації між двома країнами. Було створено Судето-німецьку партію на чолі з К. Генлейном, яка спершу декларувала лояльність до Праги, але потім відкрито стала на античеські позиції та оголосила курс на приєднання до рейху. На Німеччину орієнтувалася також Словацька національна партія Глінки, що вимагала автономії Словаччини. На теренах Карпатської України та Словаччини угорські національні партії виступали за приєднання цих земель до Угорщини.

Найбільш серйозним питанням для королівства Югославія стала великосербська політика, яку проводили король і уряд. Унітарне Югославське королівство на чолі із сербською династією Карагеоргієвичів не враховувало особливостей історичного розвитку та політичного стану народів і територій, які входили до нього. Хорвати, словенці, чорногорці, македонці, албанці, угорці та інші національні громади мали значно менше прав, ніж серби. Македонцям і албанцям було навіть заборонено користуватися рідною мовою в державних установах, школах, мати друковані видання.

5 грудня 1918 р., на другий день після опублікування маніфесту про створення Королівства СХС, у головному місті Хорватії - Загребі відбулися заворушення серед хорватських військ. Повсталі були незадоволені тим, що в маніфесті ні слова не йшлося про національні права Хорватії. Виступ солдатів мав стихійний характер і був слабо організований, тому урядові війська швидко придушили його. Деякі опозиційні хорватські, словенські та мусульманські партії виступали з вимогами вирівнювання прав національностей. Зокрема, 1921 р. було створено Хорватський блок, до якого ввійшли партії, що вимагали федерального устрою Королівства СХС.

У сепаратистському русі перед вела Хорватська республіканська селянська партія (ХРСП). Її популярність зросла після того, як улітку 1924 р. її лідер С. Радич поїхав до СРСР і заявив про вступ партії до Селянського Інтернаціоналу. Прагнучи внести розкол в опозиційний рух, король і сербські партії пішли на компроміс із Радичем. Його та інших представників цієї партії було введено до складу уряду, партія перестала називати себе республіканською, визнала Видовданську конституцію та вийшла із Селянського Інтернаціоналу.

Проте компроміс був тимчасовим. 20 червня 1928 р., під час бурхливої дискусії в скупщині, депутат від Чорногорії, член національної народної радикальної партії П. Радич смертельно поранив С. Радича, а двох інших парламентарів від Хорватської селянської партії було вбито. У Хорватії почалися масові мітинги протесту.

Вибухонебезпечна ситуація складалася в Косові, де після поразки від турків 1389 р. припинила існування Сербська держава. У національному самовизнанні сербів Косово посідало особливе місце — адже тут був центр сербської державності. Проте від кінця XVII ст. з різних причин сербське населення почало залишати свою прабатьківщину, переселяючись головню до Воєводини, а на їхнє місце турецька адміністрація поселяла албанців. З плином часу албанці стали тут більшістю.

• Степан Радим.

Албанізація Косова — роз'ятрена рана у сербській національній свідомості. У міжвоєнний період виникали численні конфлікти між сербами та албанцями в цьому регіоні. Загострення національних суперечностей призвело до військово-монархічного перевороту в січні 1929 р.

РОЗВИВАЄМО КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ

Рачича було засуджено до ув'язнення, яке він відбував на розкішній віллі у Сербії, доки його не звільнили німці. Проте у 1944 р. його було викрадено і страчено югославськими партизанами.

Як ви вважаєте, чи можна назвати такий кінець убивці закономірним? Чому? Свою точку зору аргументуйте.

Формуємо компетентності

Хронологічну. Установіть хронологічну послідовність подій: прихід до влади уряду Кімоно Георгієва, прийняття Видовданської конституції, державний заколот, що скинув уряд БХНС у Болгарії, убивство югославського короля Олександра. Просторову. 1. Покажіть на карті території, які Болгарія втратила після Першої світової війни.

2. Визначте, які з перелічених територій, областей, районів входили до складу Королівства Сербів, Хорватів і Словенців? Які - не входили?

Сербія: Каталонія; Герцеговина; Македонія; Добруджа; Словенія; Баварія; Чорногорія; Хорватія; Боснія; Далмація; Трансільванія.

Інформаційну. 1. Використавши підручник та додаткові джерела, зробіть історичний портрет царя Бориса III.

2. Заповніть таблицю, запишіть у кожен графу народи Югославії, які сповідували відповідну віру.

Православні	Католики	Мусульмани

Логічну. 1. Як Нейїський мирний договір, на вашу думку, мав вплинути на розвиток Болгарії у повоєнний час?

2. Назвіть головні напрями діяльності уряду А. Стамболійського. Чому він упав?

3. Чому вересневє повстання 1923 р. зазнало поразки? Чи існувала об'єктивна можливість для лівих сил Болгарії прийти до влади в цей період?

4. Які соціальні верстви Болгарії підтримували режим Кімона Георгієва?

5. За яких обставин було утворено Королівство Сербів, Хорватів і Словенців? Чи було це королівство штучним державним утворенням? Чому?

6. Схарактеризуйте Видовданську конституцію. Чиї інтереси вона представляла?

Аксіологічну. Висловіть своє ставлення до міжетнічного конфлікту у Королівстві Сербів, Хорватів і Словенців, у подальшому Югославії, чому влада виявилася неспроможною вирішити національне питання?

Мовленнєву. Обдумайте та обговоріть питання, чим ситуація в Болгарії у 1920-30-х роках значно відрізнялася від сусідніх держав?

1 грудня 1918 р. - створення Королівства Сербів, Хорватів і Словенців.

1921 р. - Видовданська конституція.

вересень 1923 р. - повстання під керівництвом ЦК БКП, намагання скинути військову диктатуру.

1929 р. - проголошення Королівства Югославія.